

Χριστιανική τέχνη. Οι διαδοχικοί σεισμοί κατέστρεψαν τα κτίρια που χρονολογούνταν πριν από τον 17ο αι. Όμως, τα αξιόλογα παλαιοχριστιανικά γλυπτά (στο μουσείο) και ορισμένα κτριακά υπολείμματα στην ύπαιθρο πείθουν ότι και στην περίοδο από τον 4ο έως τον 7ο αι. μ.Χ. είχαν ανεγερθεί σημαντικά εκκλησιαστικά οικοδομήματα. Από την κυρίως βυζαντινή εποχή σώζονται μόνο τα ερείπια του μεγάλου ναού του Παντοκράτορα μέσα στο κάστρο και διατηρούνται ελάχιστες τοιχογραφίες καθώς και μερικά γλυπτά. Ο μεγάλος αριθμός των εκκλησιών που υπήρχε στη Ζάκυνθο έως τους καταστρεπτικούς σεισμούς του 1953 είχαν ή έχουν χτιστεί μόνο από τον 17ο αι. και ύστερα.

Αποφασιστική σημασία για τη διαμόρφωση μιας τέχνης με ξεχωριστό χαρακτήρα στη Ζάκυνθο αποτέλεσε το γεγονός ότι από το 1205 το νησί βρισκόταν στα χέρια Φράγκων, ότι ποτέ δεν ήταν υπό την κυριαρχία των Τούρκων και ότι από το 1480-1500 και εξής εδραιώθηκε βενετική κυριαρχία στην περιοχή. Για τους ορθόδοξους Έλληνες κατοίκους, που προέρχονταν από τις γεπονικές ελληνικές περιοχές, πνευματική και καλλιτεχνική μητρόπολη θεωρήθηκε η επίσης βενετοκρατούμενη Κρήτη με καθοριστικής σημασίας πνευματική άνθηση, που 17ου αι. έως το τέλος του 18ου. Λίγο πριν από τα μέσα του 18ου αι. εμφανίστηκαν ζωγράφοι με σπουδές στην Ιταλία, που επεδίωξαν τη ρήξη με το παρελθόν, σπάζοντας όλους τους δεσμούς με τη μεσαιωνική παράδοση. Ο Παναγιώτης Δοξαράς, θαυμαστής του Βερονέζε, και ο γιος του, Νικόλαος Δοξαράς, υπήρξαν οι εισηγητές του νέου κινήματος· ίσως πρέπει να προστεθεί και ο Ιερώνυμος Πλακωτός. Με αυτούς τους καλλιτέχνες έκανε την εμφάνισή της μια καινούργια αντίληψη για τη μνημειακή ζωγραφική, από την Ιταλία των Βερονέζε και Τιέπολο, που άλλαξε τις οπτικές συνήθειες των Ζακυνθινών. Σημασία έχει ότι αυτοί οι καλλιτέχνες, Μανιάτες εγκατεστημένοι στη Λευκάδα, ήρθαν από έξω και δεν αποτελούσαν αναγκαίο σκαλοπάτι στην οργανική εξέλιξη της ζωγραφικής της Ζακύνθου. Η διακόσμηση της Φανερωμένης με τους μεγάλους πίνακες για την ουρανία και τους τοίχους, του Νικολάου Δοξαρά, το 1750-60, είχε τη σημασία ότι καθιέρωνε την καινούργια τεχντροπία στην εκκλησιαστική ζωγραφική μέσα σε έναν εκκλησιαστικό χώρο που από τον μπαρόκ χαρακτήρα του ήταν έτοιμος να δεχτεί στα καλοσχεδιασμένα κυματιστά πλαίσια αυτή την ταραγμένη και μάλλον κοσμική τέχνη.

Οι διάδοχοι και συνεχιστές τους, Νικόλαος Κουτούζης (1741-σταμάτησε απότομα με την τουρκική κατάκτηση, το 1669. Τα Επτάνησα δέχτηκαν την κληρονομιά της Κρήτης και ειδικότερα η Ζάκυνθος στην τέχνη. Ήδη, τον 16ο αι., Κρητικοί ζωγράφοι εργάζονταν στην περιοχή, όπως οι αδελφοί Καιροφύλλα. Ακόμα, Κρητικοί ξυλογλύπτες κατασκεύαζαν τέμπλα στις ζακυνθινές εκκλησίες κατά τη διάρκεια όλου του 17ου αι. Δεν αποκλείεται, τέλος, οι Κρητικοί ζωγράφοι που ταξίδευαν τακτικά στη Δαλματία ή στη Βενετία να σταματούσαν στη Ζάκυνθο. Μετά την τουρκική κατάκτηση της Κρήτης, μαζί με τους Κρητικούς πρόσφυγες λογίους, κληρικούς και καλλιτέχνες, εγκαταστάθηκαν και ολόκληρες συντεχνίες τεχνιών που έφερναν μαζί τους εκτός από την τέχνη τους και τη σκευή ολόκληρων εκκλησιών που ανήκαν στη συντεχνία. Έτσι, το χειροτεχνικό δυναμικό του νησιού αυξήθηκε, με αποτέλεσμα να πλουτίσουν και οι εκκλησίες –εκτός

από τις νέες που έχτισαν ειδικά οι Κρητικοί, όπως η Παναγία η Επισκοπιανή— με αξιόλογες κρητικές εικόνες του 16ου αι., από τις οποίες μερικές φέρουν υπογραφές σημαντικών ζωγράφων, όπως ο Άγγελος, ο Μιχαήλ Δαμασκηνός, ο Γεώργιος Κλότζας, ο Δημήτριος ιερέυς, αλλά και του 17ου αι., όπως οι Χανιώτες Αντώνιος Μπορής και Κωνσταντίνος Παλαιοκαπός, οι Ρεθυμνιώτες Εμμανουήλ Λαμπάρδος και Εμμανουήλ Τζάνες, ο Βίκτωρ κ.ά. Οι εικόνες αυτές ήταν πιστές στην παλιά βυζαντινή παράδοση με την καθιερωμένη εικονογραφία, την αντιρρεαλιστική τους διάθεση, την αυστηρή τους έκφραση, που χαρακτηρίζουν την κρητική ζωγραφική τέχνη. Οι δυτικές επιδράσεις ήταν διακριτικές και πλήρως αφομοιωμένες. Οι Κρητικοί ζωγράφοι που εγκαταστάθηκαν στη Ζάκυνθο, όπως ο Ηλίας Μόσκος ή ο Λέος Μόσκος, προσαρμόστηκαν στο εγχώριο περιβάλλον, όπου μια δυναμική αριστοκρατία παλικής καλλιέργειας και μια σημαντική προοδευτική αστική τάξη απαιτούσαν μεγάλες παραχωρήσεις προς την ιταλική ζωγραφική, όχι μόνο στον τομέα της κοσμικής τέχνης αλλά και της θρησκευτικής. Ήταν αναγκαίος ένας νέος συμβιβασμός. Η περιπάθεια, η ζωηρή έκφραση του πόνου και της οδύνης, η απόδοση του σωματικού όγκου άρχισαν να εμφανίζονται μαζί με θέματα λιγότερο γνωστά στην ορθόδοξη εικονογραφία, και οι πίνακες με τα νέα χαρακτηριστικά διαδόθηκαν σε όλα τα Επτάνησα. Πιθανότατα, ο κυριότερος καλλιτέχνης που καθιέρωσε αυτή την τάση ήταν ο Ηλίας Μόσκος. Την τεχνοτροπία του συνέχισαν οι καλλιτέχνες της επόμενης γενιάς, όπως ο Νικόλαος Καλλέργης, ο Δημήτριος Σταυράκης κ.ά.

Ζωγράφοι δεν έρχονταν μόνο από την Κρήτη. Στις αρχές του 17ου αι. εργάζονταν στη Ζάκυνθο οι αδελφοί Δημήτριος και Γεώργιος Μόσχος από το Ναύπλιο και, λίγο αργότερα, ανώνυμοι τεχνίτες από τη Στερεά Ελλάδα φιλοτέχνησαν, με τοιχογραφίες μιας τεχνοτροπίας πιο τραχιάς, μικρές εκκλησίες στην ύπαιθρο, όπως αυτή του Αγίου Ανδρέα στις Βολίμες (τώρα στο μουσείο).

Ζακυνθίνοι ζωγράφοι εμφανίστηκαν μόνο γύρω στο 1700, όπως για παράδειγμα ο Σπυριδών Τέντας, ο Γεράσιμος Κουλουμπής, ο Γεώργιος Γρυπάρης κ.ά. Ήταν μέτριοι τεχνίτες που συνέχισαν τις τεχνικές μεθόδους των Κρητικών του 1813) και Νικόλαος Καντούνης (1764-1834), που αντιπροσωπεύουν τη γνησιότερη και καλλιτεχνικά πιο αξιόλογη μορφή της ζακυνθινής ζωγραφικής, απέφυγαν τις μεγάλες μνημειακές συνθέσεις και στράφηκαν στην προσωπογραφία. Ακόμα και απεικονίσεις ιερών προσώπων διέθεταν έναν ξεκάθαρο χαρακτήρα πορτρέτου, που δεν ήταν στερημένος, μερικές φορές, από μια ελαφρά σκωπική διάθεση. Την εποχή που αυτοί οι ζωγράφοι, καθώς επίσης ο Αντώνιος Ρήφιος κ.ά., διακοσμούσαν τις σημαντικότερες εκκλησίες και τα αρχοντικά, το πνευματικό επίπεδο του νησιού ήταν πολύ υψηλό. Ο Σολωμός και ο Κάλβος ήταν σύγχρονοί τους.

Μνημεία. Ο μνημειακός πλούτος της Ζακύνθου υπέστη ανυπολόγιστη καταστροφή στους σεισμούς του Αυγούστου 1953, όταν ολόκληρη η πολιτεία με τα παλιά αρχοντικά σε ρυθμό ροκοκό ή νεοκλασικό, με περισσότερες από εξήντα μεγάλες και μικρές εκκλησίες, γκρεμίστηκε και μέσα σε λίγες μέρες κήκε. Όρθιος απέμεινε στην πόλη μόνο ο Άγιος Νικόλαος του Μώλου (17ος αι.), ενώ από τις άλλες μπόρεσαν να

αναστηλωθούν, με τις ίδιες παλιές πέτρες, η Παναγία των Αγγέλων (1687) και η Φανερωμένη (1633). Μόνο το βενετσιάνικο κάστρο έμεινε αλώβητος μάρτυρας των περασμένων μεγαλείων της πόλης. Στην ύπαιθρο σώθηκαν πολλές εκκλησίες, δίχως τη λαμπρότητα των αστικών ναών, αλλά είναι οι μόνες που αντιπροσωπεύουν με τη λιτή τους διακόσμηση, τα λυγρά καμπαναριά και τις κομψές σιδεριές στα παράθυρα τη χαρακτηριστική ζακυνθινή αρχιτεκτονική. Τα μοναστήρια του Αγίου Ιωάννη του Προδρόμου στις Αλικές, της Αναφωνήτρας, της Σκοπιάτισσας, του Αγίου Γεωργίου των Κρημνών παρέχουν ακόμα την όψη της μοναστηριακής αρχιτεκτονικής του νησιού, που διέθετε και αυτή έναν ιδιαίτερο χαρακτήρα, διαφορετικό από τα μοναστήρια της τουρκοκρατούμενης Ελλάδας.

Μουσείο. Από νωρίς, δημιουργήθηκε η ανάγκη να συγκεντρωθούν αξιόλογα έργα τέχνης σε έναν χώρο και περίπου το 1930 συγκεντρώθηκαν στον ναό του Παντοκράτορα (στην πλατεία, 17ος αι.) πολλές και αξιόλογες εικόνες. Αργότερα, αρκετές μεταφέρθηκαν στο παλιό Ενεχυροδανειστήριο (15ου αι.) και κάηκαν μαζί του το 1953, ενώ όσες έμειναν στον ερειπωμένο ναό του Παντοκράτορα σώθηκαν, μαζί με τις εικόνες της εκκλησίας και το κομψό τέμπλο της, έργο του Κρητικού Άγγελου Μοσκέτη (1668). Τα πολλά και σημαντικά έργα που διασώθηκαν μέσα από τα ερείπια – με τη φροντίδα της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας– μαζί με τις εικόνες του παλιού μουσείου έχουν εκτεθεί, ύστερα από επεξεργασία συντήρησης, στο κτίριο του νέου μουσείου (1960), σε χρονολογική σειρά. Η ξυλογλυπτική αντιπροσωπεύεται με δύο τέμπλα και πολλά βημόθυρα, πλαίσια εικόνων κ.ά., η τοιχογραφία με το σύνολο των τοιχογραφιών του Αγίου Ανδρέα στις Βολίμες καθώς και με άλλες αποτοιχισμένες από τα ερείπια εικόνες, κρηπικές και ζακυνθινές, πίνακες των προαναφερθέντων ζωγράφων καθώς και ζακυνθινά έπιπλα. Εν ολίγοις, το μουσείο της Ζακύνθου είναι ένα αξιόλογο μουσείο μεταβυζαντινής επανησιακής τέχνης.